

**Posudek oponenta na doktorskou práci Mgr. Lucie Šmahelové „Kül-Tegin
Monument. Turkic Khaganate and research of the First Czechoslovak-Mongolian
expedition in Khöshöö Tsaidam 1958“**

Doktorandka se ve své práci věnovala prvnímu komplexnímu zhodnocení výsledků výzkumu československo-mongolské archeologické expedice v Chöšöö-Cajdam, která v roce 1958 prozkoumala památník prince Kül-Tegina, jedné z nejvýznamnějších osobností tzv. druhého tureckého (případně turkického či turkutského) kaganátu (683-740). Už samotná volba tématu je velmi přínosná a záslužná, protože výzkum samotný nebyl nikdy souhrnně publikován a s výjimkou několika článků L. Jisla, týkajících se dané problematiky, je k dispozici především nepublikovaná původní Jislova zpráva z roku 1958, přechovávaná v archívu Archeologického ústavu Akademie věd české republiky (jejíž úplný překlad do angličtiny autorka uvádí v příloze). Přehled historie a průběhu uvedené expedice autorka podrobně představuje v první části své práce.

Je zřejmé, že již samotný sběr materiálu a primárních údajů z rozličných důvodů vyžadoval od doktorandky velké odborné a osobní nasazení, jak vyplývá ze stručného shrnutí postupu této práce v kapitole 1.3. Materiály vztahující se k expedici jsou kromě archívu Archeologického ústavu v Praze roztroušeny i po jiných institucích, některé z nich jsou v soukromém držení členů rodiny L. Jisla. Samotné archeologické nálezy jsou pak uloženy v Archeologickém ústavu MAS v Ulanbátáru a – v menší míře – i v Národním muzeu mongolských dějin, přičemž některé byly promíšeny s novějšími intruzemi, které se do beden dostaly díky jejich otevírání v průběhu posledních padesáti let. Samotné shromáždění materiálu a dokumentace tedy od autorky vyžadovaly náročnou a mravenčí práci spojenou s návštěvami zmíněných českých i mongolských institucí, setkáními s členy rodiny L. Jisla a posledními žijícími účastníky expedice (kteří se bohužel dokončení doktorské práce již nedožili), stejně jako kritické vyřídění archeologického materiálu a jeho pečlivou dokumentaci. Již samotné úspěšné zakončení této fáze práce je možno považovat za velký přínos pro archeologii Mongolska a konkrétně období druhého turtutského kaganátu.

Doktorandka se však neomezila na pouhé zpracování výsledků výzkumu expedice pod vedením L. Jisla, nýbrž pokusila se je zařadit do širšího kontextu současného stavu poznání turkutského kaganátu, a to nejen v konfrontaci s novějšími zjištěními archeologickými, nýbrž i v rámci širšího interdisciplinárního přístupu, kombinujícího údaje písemných pramenů, problémy lingvistické a do určité míry i etnologické. Autorka rovněž při svých opakovaných návštěvách Mongolska podnikla vlastní terénní průzkum, který jí poskytl podstatný doplňkový materiál.

Druhá kapitola je věnována podrobnému popisu lokality a jejího okolí, přičemž autorka zdůrazňuje ústřední roli Orchonského údolí v centrálním Mongolsku v dějinách turkutského kaganátu, stejně jako v historii dalších kočovnických říší: důležitost této oblasti byla dána mimo jiné jejími přírodními podmínkami, kterým doktorandka rovněž věnuje odpovídající pozornost. Pochopení důležitosti regionu Orchonu slouží i podrobnější popis dalších významných archeologických lokalit v okolí Kül-Teginova památníku, konkrétně města Kharabalgasun, politického centra ujgurské říše, nástupnického státu druhého turkutského kaganátu, a hlavního mongolského města Karakorum. Tato exposé jsou do textu vložena zcela organicky a jsou následně využita pro interpretaci v následujících kapitolách práce. Velkou pozornost pak autorka věnuje především památníku v Khöshöö Tsaidam, vybudovanému pro Kül-Teginova bratra Bilgä-Khana, vládce turkutského kaganátu v letech 716-734. Vzhledem k prakticky stejné době vzniku obou památníků, spřízněnosti obou osob a jejich obdobnému společenskému a politickému postavení poskytuje jejich srovnání jednu z hlavních opor pro interpretaci zjištění Jislovy expedice.

Ve třetí kapitole jsou stručně popsány dějiny turkického kaganátu od jeho vzestupu po porážce vcelku záhadné kmenové konfederace Rouran (v práci standardně označované jako Juan Juan, což je zkomolený anglický přepis čínského označení Rouran/v anglické transkripci Jou-Jan) v polovině šestého století, přes rozpad kaganátu na východní a západní část na přelomu šestého a sedmého století, likvidaci obou kočovnických států čínskou dynastií Tang a obnovení Východního kaganátu na sklonku 7. stol., v čemž klíčová role připadla právě princům Kül-Teginovi, až po jeho zánik v bojích s podrobenými kočovnými kmeny v roce 744. Autorka zde vychází především z anglicky psané sekundární literatury a je nesporně její velkou zásluhou, že nechává promluvit i

samotné turkické prameny, především nápis na stéle v Kül-Teginově památníku, který – byť jde nepochybně v první řadě o dílo propagandy – poskytuje na popisované události zajímavý pohled zevnitř a dobře ilustruje politickou ideologii turkického kaganátu. Autorka v této souvislosti poukazuje na význam uvedené ideologie, poprvé v dějinách stepí zachycené ve vlastním písmu jako zdroje politické a etnické jednoty turkických kmenů a i na její vliv na pozdější stepní státy, především mongolskou říši.

Tvrzením, s nímž by se do určité míry dalo polemizovat – a které se opakuje i v jiných částech práce – je označení turkického kaganátu za první skutečnou říši ve stepích, zatímco její předchůdkyně, říše kmenů Xiongnu, existující mezi 3. stol. př. n. l. a 1. stol. n. l. je označována za kmenovou konfederaci. Takovéto tvrzení by vyžadovalo podrobnější srovnání organizace obou útvarů, přičemž určité údaje čínských písemných pramenů, stejně jako některá archeologická zjištění mohou spíše naznačovat, že ve skutečnosti byla politická a společenská struktura xionguské říše centralizovanější a striktněji hierarchizovaná, nežli tomu bylo v případě turkického kaganátu; to je námět pro případnou diskuzi.

V následujících pasážích se autorka pouští do velmi obtížné a komplikované problematiky formování politické struktury a etnické skladby tureckého kaganátu na pozadí obecnějšího teoretického výkladu o problémech vztahu mezi vznikem politických útvarů, etnogenezi jednotlivých etnik a jejich jazykové příslušnosti ve východních stepích. Je možno konstatovat, že tohoto náročného úkolu, který vyžaduje konfrontaci archeologických, historických, lingvistických a etnologických poznatků a modelů, se doktorandka zhostila velmi dobře. Její pojetí nomádských říší jako politických a nikoliv etnických celků, charakterizovaných velkou etnickou diverzitou, stejně jako vysvětlení mechanismů jejich vzniku a s tím svázaným vynořením pro usedlé sousedy zdánlivě nových etnik, která ovšem ve skutečnosti odrážejí určité přetransformování starších politických a etnických struktur ve stepi, je přesvědčivé a autorce potom poskytuje nástroj ke konkrétní diskuzi o ne zcela jasné etnogenezi Turkitů v pátém a šestém století. Opět s některými dílčími tvrzeními, které nejsou pro samotnou práci tak významné, by se dalo polemizovat: mám nyní konkrétně na mysli označení hlavně na základě archeologických zjištění známých „Skyto-saků“ jako říše.

Interpretace údajů především čínských písemných pramenů o etnogenezi Turků a formování turkického kaganátu, v němž zřejmě příslušelo klíčové místo záhadnému uskupení označovanému jako Ashina, je pak dobrým příkladem aplikace závěrů vyplývajících z předchozí obecnější diskuze na konkrétní příklad. Autorka přitom využívá širší palety historických, archeologických i lingvistických zjištění: za pozornost stojí poukaz na odlišné verze legend o původu Turků zachycené v čínských kronikách, které jsou přesvědčivě interpretovány jako indicie pro spolupůsobení vícero elementů a skupin v procesu formování turkického kaganátu a etnika, stejně jako názor ohledně samotného původu zmíněného klanu Ashina. Legendy o původu vládnoucí vrstvy kaganátu je pak v práci přímo spojována se zvířecí ikonografií, objevující se mimo jiné ve dvou výše zmíněných zkoumaných památnících, kde je zřejmě těsně spjata s politickou ideologií turkického kaganátu.

Tím práce přímo přechází k zařazení památníků prince Kül-Tegina a jeho bratra Bilgä-Khana do širšího kontextu vnější politiky, diplomatických vztahů, stejně jako vnitřní politiky druhého turkického kaganátu. Doktorandka poukazuje jednak na konzervativní tendence deklarované v nápisu na Kül-Teginově stéle, které odpovídají celkové snaze nomádských říší zachovat si svoji mobilitu, která jim zajišťovala bezpečí a převahu ve vztahu s usedlými civilizacemi, a následně se věnuje podrobnému rozboru Kül-Teginova památníků jako odrazu mocenských a diplomatických vztahů s tangskou Čínou. Podíl čínských řemeslníků na výstavbě památníku, stejně jako účast čínských vyslanců na pohřbu, zmiňují i čínské dynastické kroniky, přičemž jde o odraz respektu, jemuž se kaganát i u mocné dynastie Tang těšil. Archeologická zjištění tyto údaje potvrzují: doktorandka ve svém podrobném rozboru přesvědčivě dokumentuje celou řadu paralel s čínskou pohřební architekturou, včetně stavebních prvků, které ukazují na účast čínských řemeslníků na projektu. Setkáváme se ale i s místními prvky: východozápadní orientaci doktorandka spojuje s tradičními typy turkických pohřebních ohrad, místního původu jsou i řady *balbalů*, zřejmě symbolizujících poražené nepřátele.

Velmi pozoruhodná je následující diskuze o turkickém pohřebním ritu, kde se rýsují přinejmenším dvě geograficky odlišné skupiny: kostrové pohřby s koněm pod mohylou v západnějších oblastech na Altaji, které autorka oprávněně spojuje se starší kulturním podložím sahajícím až do prvního tisíciletí př. n. l., na straně jedné, a

východnější kamenné ohrady bez zachycených pozůstatků mrtvého těla v mongolských stepích na straně druhé. Autorka za použití údajů čínských pramenů i orální historie argumentuje, že objevení se kamenných ohrad v 5.-6. stol. - přičemž absence pozůstatků zemřelého by mohla poukazovat na žárový ritus zaznamenaný u elitní turkické vrstvy čínskými kronikami – časově koresponduje s předpokládaným přesunem výše zmíněného klani Ashina, který se stal vládnoucí skupinou kaganátu. Podle jejího – sice hypotetického, ale dobře vyargumentovaného názoru – se setkáváme s odrazem průniku dvou vzájemně propojených cizích elementů: nové lidské skupiny a nového pohřebního ritu do stepí, přičemž toto spojení se pak zachovalo u vládnoucího rodu až do konce existence kaganátu, jak ostatně dokládají památníky Kül-Tegina a Bilgä-Khana. Tyto závěry se opírají i o velmi dobré využití etnologických příkladů a kulturně-antropologických modelů, které poskytují zajímavý pohled na variabilitu faktorů ovlivňujících pohřební zvyklosti.

Konečně poslední část práce vztahující se přímo k památníku prince Kül-Tegina je popisem a podrobnou analýzou jednotlivých archeologických nálezů. Ta je provedena pečlivě a její závěry se jeví jako adekvátní: za pozornost stojí především rozbor keramických nálezů, kde autorka poukazuje na nemožnost přesněji odlišit turkickou a následující ujugurskou keramiku (druhá je známa především z v prvních kapitolách diskutované pevnosti Kharabalgasun). Z toho vyplývají obecnější implikace, které se přímo vztahují k předchozím závěrům: značná flexibilita etnických, kulturních a politických celků ve stepi a přímá – a proklamovaná - návaznost mezi turkickým kaganátem a jeho nástupcem, ujugurským chanátem, v jehož období byl zřejmě Kül-Teginův památník stále předmětem úcty.

Je určitá škoda, že na jinak kvalitní práci se zřetelně podepsal zřejmě určitý spěch při jejím dokončování, kterému lze nejspíše připsat někdy ne zcela důsledné citování – např. výklad v kapitole 3.3.2.2. (str. 62-65) je podán prakticky bez odkazů na sekundární literaturu – stejně jako poněkud neorganické zařazení jinak zajímavé kapitoly 4.1.1. v závěru (vzhledem k tomu, že ve zmíněné kapitole je diskutován širší problém archeologie nomádských skupin, čtenář by zde mohl postrádat k tomuto tématu již klasickou práci R. Cribba *Nomads in Archeology*, byť ta se zabývá především blízkovýchodními nomády).

Celkově však podle mého názoru představuje práce Lucie Šmahelové kvalitní zpracování problematiky Kül-Teginova památníku, které se úspěšně podařilo zařadit zjištění Jislovy expedice do širokého kontextu problematiky nejen druhého tureckého kaganátu, nýbrž i velmi komplikovaných obecnějších otázek modelů etnogeneze a formování politických útvarů ve stepích a za působivého a přesvědčivého využití interdisciplinárního přístupu, kombinujícího poznatky archeologie, historie, lingvistiky, antropologie a etnologie. Práce splňuje požadavky kladené na práci doktorskou a navrhuji její přijetí.

V Liberci dne 16. 5. 2014

Mgr. Jakub Maršálek Ph.D.